

УКРАЇНСЬКА АКТРИСА ЄФРОСИНІЯ ЗАРНИЦЬКА З РОДУ АЗГУРІДІ

Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. Одеса та інші порти чорноморсько-азовського регіону стали теренами значної присутності грецького капіталу. Відомі грецькі купецькі родини — Маврогордато, Родоканакі, Папудови, Маразлі, Севастопуло, які практично контролювали середземноморську торгівлю, відкривали в Одесі, Миколаєві, Ростові-на-Дону, Бердянську, Таганрозі філіали своїх міжнародних торговельних домів. Основу експорту цих фірм здебільшого становила південноукраїнська пшениця. Наприклад, торговельний дім «Ф.П. Родоканакі» був одним із найкрупніших поставщиків збіжжя на міжнародні ринки, інших продуктів сільського господарства — льону, вовни, шкіри, а імпортувалися — бруківка, кава, вина, європейські меблі, тканини тощо¹. Експортно-імпортні операції в Середземномор'ї здійснював також торговельний дім «Маврогордато, Петрококкіно і К^о». Так, за 1836 р. фірмою було завантажено сім кораблів із пшеницею до Константинополя, п'ять — до Ліворно, один — до Трієста та два — до Марселя, а прийнято одне судно з Трієста, завантажене камінням-бруківкою, та одне — з Марселя, з кавою². 1866 р. з двадцяти фірм, що контролювали торгівлю південноукраїнською пшеницею, десять було засновано греками³.

Спочатку грецькі купці оселялися на півдні Російської імперії лише з меркантильною метою, використовуючи вдале географічне місцезнаходження чорноморсько-азовських портів та зручне торговельне законодавство для значного збагачення, та згодом вони ставали невід'ємною частиною місцевої еліти.

Поступово змінювалася матримоніальна політика грецьких купців. Якщо раніше шлюби відбувалися виключно в межах своєї етносоціальної групи, то згодом усе частіше з російськими підданими різного національного та соціального походження. Так, одеський 2-ї гільдії купець Микола Костянтинівич Ксіда вінчався з дворянською дочкою Оленою Вікторівною Осмоловською⁴, бердянський купецький син Степан Миколайович Караллі — з дочкою відставного поручика Марією Петрівною Голембовською⁵. З Олександрою Тимофіївною Марковою, київською купчихою, одружився 1-ї гільдії одеський купець Матвій Миколайович Маврогордато⁶, а його родич — миколаївський 1-ї гільдії купець Амвро-

сій Пантелейович Маврогордато — з миколаївською 2-ї гільдії купчихою Олександрою Іванівною Марьєнко, дочкою дворянина лютеранина Івана Юхимовича Боссе⁷. Перикл Федорович Родоканакі був одружений з польською дворянкою — удовою ротмістра Станіслава Юр'євича Венцеславою Феліксівною, уродженою Барчевською⁸.

Змінюються й культурні орієнтири представників грецьких купецьких династій. Зберігаючи пам'ять про своє грецьке походження, вони поступово інтегрувалися в російське культурне середовище, давши значних державних і культурних діячів. Серед них — відомий російський дипломат Матвій Маркович Севастопуло, колекціонер, філателіст, археолог Петро Амвросійович Маврогордато, художниця Ерато Олександрівна Маврогордато, піаністка Надія Миколаївна Караллі, актриса Ольга Миколаївна Караллі, балерина Віра Олексіївна Караллі, спортивний діяч і тенісист Амвросій Павлович Петрококкіно, скрипаль Микола Костянтинович Аверіно та ін.⁹

Не став виключенням із правил і рід Азгуріді. Основою їхньої діяльності була торгівля тютюном. Засновник родини Пилип Згурович Азгуріді народився близько 1811 р.¹⁰. Спочатку він оселився в Одесі та був записаний до 2-ї гільдії місцевого купецтва. Відомо, що 26 жовтня 1858 р. Пилип Згурович в одеській грецькій Свято-Троїцькій церкві вінчався з дочкою покійного титулярного радника Каліпою Феліксівною Клодницькою. Поручителями з боку нареченого були грецький підданий Іван Ніколаїді та турецький підданий Дмитро Антонович Хурмузі, а з боку нареченої — мати Євдокія Клодницька, грецький підданий Йордан Сурво та колезький секретар Клодницький, імовірно, брат Каліопи — Михайло Феліксович¹¹.

Дружина Пилипа походила зі шляхетського роду, широко розселеного на Поділлі та в Білорусі. Клодницькі були внесені до 1-ї, 3-ї та 6-ї частин дворянських родовідних книг Царства Польського, Подільської, Вітебської, Гомельської губерній. Є.П. Зарницька у своєму листі до матері згадувала про маєтки пращурів Клодницьких та їхні родинні зв'язки з родом Кременицьких¹². Але були й такі гілки роду, яким не вдалося довести свою шляхетську гідність¹³. Рідний брат Каліопи Азгуріді — Михайло Феліксович Клодницький — служив колезьким асесором, начальником 3-го (господарчого земського) відділу Канцелярії новоросійського та бессарабського генерал-губернатора¹⁴, а сестра — Марія Феліксівна — була дружиною православного приходського священника села Катеринки Херсонської губернії (нині Первомайський район Миколаївської області) отця Григорія Михайловського¹⁵. Усе це наводить на думку, що вони є, імовірно, нащадками хорунжого Вавринця (Лаврентія) Клодницького, якому 13 липня 1633 р. привілеєм короля Владислава IV

було даровано маєток Диманщизна в Мстиславському воєводстві (нині територія Білорусі). Частина з чисельних нащадків родоначальника прийняла православ'я та вступила в духовну службу. Саме з цього роду походив і відомий київський біолог Іван Іванович Клодницький (1884–1949)¹⁶.

Світло на подальшу долю родини Азгуріді проливає один із документів Київської міської управи — Справа про долучення маякського купця Азгуріді до київського купецтва. Із неї випливає, що Пилип Згурович незабаром після одруження вимушений був залишити Одесу та облаштуватися в м. Маяки Одеського повіту, де також рахувався серед купців 2-ї гільдії. Але 4 січня 1874 р. звернувся з клопотанням до Київської міської управи про долучення його разом із родиною до київського купецтва 1-ї гільдії¹⁷.

Цей переїзд, думається, був викликаний спробою подальшого просування своєї комерційної справи. У другій половині XIX ст. Київ стає найкрупнішим центром розвитку промисловості. Цукроваріння та пов'язане з ним горілчане виробництво приносили надприбутки, що дозволяло вкладати гроші в інші галузі економіки. Зростало населення міста, поживавилося ділове та культурне життя, що, відповідно, дозволяло значно розширити сферу послуг. Тому до Києва потягнулися промисловці, банкіри та торговці з півдня України. Наприклад, 1898 р. було відкрито Київську контору родинної фірми відомих одеських купців греків Кумбарі, які придбали Рокитнянський цукровий завод та намагалися брати участь у розподілі ринку цукру¹⁸; 1877 р. до Києва перебрався євпаторійський міщанин караїм Яків Давидович Пенерджі, який клопотався про долучення до 2-ї гільдії місцевого купецтва¹⁹, а 1879 р. ним разом із київським тимчасовим купцем 2-ї гільдії Леонардом-Генріхом Антоновичем Береговичем було відкрито Товариство з виробництва та торгівлі тютюном²⁰.

На жаль, нам не відомо, як склалася комерційна діяльність Пилипа Згуровича в Києві. Можливо, тютюнова крамниця Азгуріді в київському Пасажі, яка на 1897 р. існувала вже протягом 30 років, мала безпосереднє відношення до родини²¹. Помер Пилип Азгуріді 5 травня 1886 р. у віці 75 років, при чому в записі про смерть він зазначений як одеський міщанин²², що може свідчити чи про відхід його від справ, чи про ліквідацію бізнесу.

Про склад родини Пилипа Азгуріді можемо дізнатися з його клопотання 1874 р. до Київської міської управи: дружина Каліопа, 36 років, значить вона народилася близько 1838 р., сини — Павло, 20 років, народився близько 1854 р. (можливо, він народжений від першого шлюбу

Пилипа), Олександр, 3 роки, народився близько 1871 р., та найбільш для нас цікава дочка Єфросинія, 6 років^{*23}.

Єфросинія Пилипівна народилася 4 лютого 1867 р. в Одесі^{**}. Освіту здобула в одеському приватному пансіоні Гептнер, одному з найкращих у місті, а потім в Одеській музичній школі Товариства красних мистецтв. Її артистичні здібності та чудовий голос були очевидні. Але через смерть батька Єфросинія вимушена була тимчасово відмовитися від артистичної кар'єри та скласти іспити на звання домашньої вчительки²⁴.

Юна Єфросинія часто гостювала в будинку своєї тітки М.Ф. Михайловської в селі Катеринці, де співала в хорі, з великим успіхом виступала в аматорських виставах. Саме під час однієї з таких вистав, улітку 1888 р., Єфросинію побачив М. Кропивницький, який шукав талановиту молодь для своєї нової трупи. Дівчина вразила видатного майстра голосом, грою, умінням триматися на сцені. Він побачив у ній майбутню зірку української сцени та запросив до свого колективу²⁵.

Єфросинія Азгуріді почала свій сценічний шлях у новосформованій трупі М. Кропивницького 26 січня 1889 р. в Катеринославі під артистичним псевдонімом «Зарницька», запропонованим видатним режисером. Колектив М. Кропивницького складалася з талановитої творчої молоді, але до його складу періодично вступали й уже прославлені на той час виконавці національної сцени. Це сприяло значному зростанню майстерності артистів. Наполегливо вчилася і Єфросинія, спостерігаючи за грою корифеїв. Значний вплив на становлення актриси мав і сам М. Кропивницький, який часто був її партнером у виставах. Різноманітний репертуар актриси дозволяв відточувати свої вміння, повністю зреалізувати власні здібності. Уже наприкінці 1891 р. М. Кропивницький назвав Єфросинію Зарницьку не просто артисткою, а митцем.

Єфросинія Пилипівна грала ролі Наталки («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Прісеньки («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), Галі («Назар Стодоля» Т. Шевченка), Галі («Гаркуша» О. Стороженка), Кулини, Горпини, Вусті («Чорноморці», «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка», «За двома зайцями» М. Старицького), Ярини, Оришки («Невольник», «Пошились у дурні» М. Кропивницького) та ін. Гастролі трупи М. Кропивницького в Катеринославі, Єлисаветграді, Харкові,

* У Єфросинії Зарницької був ще молодший брат Михайло, який носив театральний псевдонім Клодницький та все життя був товаришем і соратником актриси. Він народився близько 1875 р.

** У метричних книгах одеської грецької Свято-Троїцької церкви, де вінчалися її батьки та де відспівували її батька, записів про народження представників родини Азгуріді, зокрема Єфросинії, нема. Можливо, її хрестили в іншій церкві.

Петербурзі, Тифлісі, Москві, Варшаві та багатьох інших містах супроводжувалися схвальними відгуками на гру актриси в пресі.

З вересня 1893 по вересень 1894 рр. Єфросинія Зарницька — провідна актриса трупи Г. Деркача. Своєю грою вона підкорила парижан під час гастролей наприкінці 1893 — на початку 1894 рр. у Франції. Знаменитий французький критик Ф. Сарсе назвав голос актриси чистим, як кришталь.

Єфросинія Пилипівна була провідною актрисою трупи О. Суслова й О. Суходольського (1894–1898), О. Суслова (1898–1909) та інших театральних колективів (1909–1914). Співпраця Є. Зарницької з О. Сусловим, учнем М. Кропивницького, була надзвичайно вдалою. О. Суслов, непересічна особистість, видатний режисер, актор та організатор театральної справи, створив усі умови для перетворення талановитої актриси на видатного майстра сцени, справжнє явище української культури.

У 1914–1924 рр. Єфросинія Зарницька мешкала в Петрограді, де виступала в українських виставах і брала участь в організації та відкритті 1919 р. Українського театру ім. Тараса Шевченка. Актриса входила до складу розпорядчої ради театру, пробувала себе в режисурі, активно працювала в напрямку подальшого розширення свого репертуару в ролях літніх жінок: Терпилиха («Наталка Полтавка» І. Котляревського), Фенна Степанівна («Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), дружина Тараса («Тарас Бульба» М. Старицького), Гордиля («Циганка Аза» М. Старицького) та ін. У 1918–1919 рр. ім'я Є. Зарницької зустрічається на театральних афішах Одеси та Миколаєва, що свідчить про її епізодичне перебування в цей період в Україні.

1924 р. Єфросинія Зарницька повернулася в Україну. Разом зі своїм братом, актором Михайлом Пилиповичем Клодницьким, вона організувала в селі Катеринці самодіяльний театр, якому судилося відіграти значну роль у розвитку культури півдня України.

1926 р. Єфросинія Пилипівна — актриса Українського народного театру в Харкові (згодом реорганізованого в Державний народний театр, а пізніше — у Державний український Червонозаводський театр). Тут актриса була задіяна в уже добре відомому їй класичному репертуарі, а також залучалася до нових п'єс — грала Харитину («Республіка на колесах» Я. Мамонтова), Морочинську («Молода кров» В. Винниченка), хазяйку пансіонату («Вовчі душі» Дж. Лондона), Софію Петрівну («Розлом» Б. Лавреньова), Чирвиху («Диктатура» І. Микитенка) та ін.

З 1931 р. актриса постійно мешкала в м. Первомайську, де продовжувала опікуватися місцевим народним театром. Померла Єфросинія Пилипівна 1936 р. в м. Первомайськ та похована на старому Голтянському кладовищі. 8 листопада 2006 р. в місті на честь видатної актриси встановлено пам'ятний знак²⁶.

Відомий етнограф та фольклорист В.Я. Дашкевич зазначав, що Єфросинія Зарницька була самобутньою актрисою завдяки сильному й оригінальному таланту; створені нею образи визначаються своєрідністю трактування, а за вокальними та хореографічними даними вона не мала собі рівних серед українських актрис того часу²⁷.

¹ Янищиц Ф. Греческий мир в конце 18 — начале 20 вв. по российским источникам (к вопросу об изучении самосознания греков). — М., 2002. — С. 180.

² Одесский вестник. — 1836. — № 25; № 26; № 44; № 45; № 48; № 58; № 59; № 60; № 68; № 76; № 79; № 85; № 88; № 89; № 90; № 92; № 98; № 102.

³ *Αυγητίδης Κ. Θεόδωρος Παύλου Ροδοκανάκης*. — Χίος, 2004. — Σ. 59.

⁴ Российский государственный исторический архив (далі — РГИА), ф. 1343, оп. 40, д. 2711, л. 5–5 об.

⁵ Там же, оп. 39, д. 1980, л. 7–7 об.

⁶ Там же, оп. 36, д. 14817, л. 11.

⁷ Там же, оп. 40, д. 3106 а, л. 10.

⁸ Там же, оп. 36, д. 21168, л. 10.

⁹ *Томазов В.* Хиосцы в Российской империи: социальная адаптация и национальная самоидентификация // Греки у міжнародній торгівлі на Півдні Російської імперії XVIII–XIX ст. Міжнародна конференція. Київ–Ніжин, 8–10 жовтня 2010. — К., 2010. — С. 22–24.

¹⁰ Греки Одессы. Именной указатель по метрическим книгам Одесской Греческой Свято-Троицкой церкви. — Одесса, 2005. — Ч. IV: 1875–1891. — С. 12–13.

¹¹ Там же. — Одесса, 2004. — Ч. III: 1853–1874. — С. 6–7, 92–93.

¹² *Кінзерська Т.* Єфросинія Зарницька. Життєвий шлях та світоглядно-естетичні погляди. — К., 2005. — С. 28.

¹³ Державний архів Чернівецької області, ф. 1245, оп. 1, спр. 556, арк. 70 зв.–71, 84 зв.–85, 130 зв.–131, 154 зв.–155, 160 зв.–169 та ін.

¹⁴ Адрес-календарь Херсонской губернии на 1866 год ... [Електронний рксурс] // Родовое дерево [сайт]. — Режим доступу: http://todovoyegnezdo.narod.ru/Kherson/Adres-kalendar_1866_Gluprtnovor.htm. (13 грудня 2013 р.). — Назва з екрану.

¹⁵ *Кінзерська Т.* Вказ. пр. — С. 28–30.

¹⁶ *Митенёв А.* Гатчинский зодчий с польскими корнями [Електронний рксурс] // Гуманитарный портал «Гатчина» [сайт]. — Режим доступу: <file://localhost/C:/Users/Пользователь/Desktop/Мои%20документы/Гатчинский%20зодчий%20с%20польскими%20корнями%20-%20Гатчинский%20гуманитарный%20портал.mht> (13 грудня 2013 р.). — Назва з екрану.

¹⁷ Державний архів м. Києва (далі — Держархів м. Києва), ф. 163, оп. 7, спр. 318, 3 арк.

¹⁸ Там само, ф. 275, оп. 1, спр. 1–34.

¹⁹ Там само, ф. 163, оп. 7, спр. 626, 5 арк.

²⁰ Там само, спр. 10, 7 арк.

²¹ *Кінзерська Т.* Вказ. пр. — С. 26.

²² Греки Одессы... — Одесса, 2005. — Ч. IV: 1875–1891. — С. 12–13.

²³ Держархів м. Києва, ф. 163, оп. 7, спр. 318, арк. 1–1 зв.

²⁴ Кінзерська Т. Вказ. пр. — С. 28–30.

²⁵ Тут і далі основні віхи театральної діяльності Є.П. Зарницької викладаються за: Кінзерська Т. Вказ. пр. — С. 30–186.

²⁶ Новини — 8 листопада 2006 р. [Електронний ресурс] // Первомайськ Миколаївської області. Офіційний сайт. — Режим доступу: <http://pervomaisk.mk.ua/index.php?file=news&id=128> (10 грудня 2013 р.). — Назва з екрану.

²⁷ Дашкевич В.Я. Учениця Кропивницького // Культура і життя. — 1967, 15 січня.